



A Legal Analysis of the Point in Time for Determining Property Exempt from Execution: A Comparative Perspective with Reference to the Common Law

Ahad Gholizadeh Manghutay ¹

1.°Associate Professor, Department of Law, Faculty of Administrative Sciences and Economics, University of Isfahan, Iran; (Corresponding Author) Email: gholizadeh@ase.ui.ac.ir

Abstract

Received:
2024/05/28
Revised:
2024/11/17
Accepted:
2025/06/11
Published
online:
2026/03/28

The point in time at which property exempt from execution (*mustathnayāt-i dayn*) falls to be determined is a matter that has been largely overlooked in legal scholarship, notwithstanding its critical importance for the coherent application of the Iranian Civil Judgment Enforcement Act, the Law on the Enforcement of Financial Judgments, and the bankruptcy provisions of the Commercial Code and the Law on the Administration of Bankruptcy Proceedings. This article undertakes a systematic legal analysis of this temporal criterion, designated as the moment of enforcement, and examines its doctrinal foundations, its practical implications, and its interaction with the related concepts of priority rights and insolvency. The study identifies the moment of issuance of the enforcement writ as the operative point in time for ordinary judgment debtors, and the moment of issuance of the bankruptcy judgment at first instance for bankrupts. It argues that the determination of this moment plays a decisive role in resolving a range of legal ambiguities, including the debtor's capacity to acquire or augment exempt property after the commencement of enforcement proceedings, the classification of exempt property into fixed and ongoing categories, and the legal consequences of deliberately incurring debt for the purpose of acquiring assets that would subsequently qualify as exempt from execution. The analysis further examines the inapplicability of this temporal criterion to legal persons and deceased natural persons, the manner in which the moment of enforcement governs the eligibility of dependants for exemption, and the complex interaction between the rules governing exempt property and the system of priority rights among creditors. Drawing upon a comparative perspective with reference to the common law, the article identifies both shared principles and notable divergences, including the absence in Iranian law of certain exemptions recognised in common law jurisdictions, such as life insurance policies and the wages of police and fire department officers, and the corresponding absence in the common law of certain Iranian exemptions, such as the cost of funeral clothing and a separate exemption for books and research tools. The study concludes that the systematic recognition and application of the moment of enforcement is indispensable for the coherent operation of the law of execution and for the fair balancing of the competing interests of judgment creditors and debtors.

Keywords: Moment of Enforcement; Property Exempt from Execution; Fixed Exempt Property; Ongoing Exempt Property; Eligibility for Exemption From Execution; Incurring Debt for the Purpose of Acquiring Property Exempt from Execution.

How To Cite: Gholizadeh Manghutay, A. (2026). A Legal Analysis of the Point in Time for Determining Property Exempt from Execution: A Comparative Perspective with Reference to the Common Law, *Comparative studies on Islamic and Western Law*, 13(1), 291-320. <https://www.doi.org/10.22091/csiw.2025.10802.2547>

Published by: University of Qom

©The Author(s)

Article type: Research



Extended Abstract

The point in time at which exemptions from the enforcement of judgments are assessed (the "time of enforcement") is a matter that has been neglected in legal scholarship. For instance, prior to the payment of the debt, a debtor or bankrupt cannot, after the said point in time, be permitted to purchase an immovable property if he does not already own one, nor, should such a property devolve upon him by inheritance, make it his dwelling place. This moment is essential in the application of the Civil Judgments Enforcement Act, the Manner of Execution of Financial Convictions Act, the Bankruptcy Regulations of the Commercial Act, and the Bankruptcy Affairs Liquidation Office Act. The determination of this moment eliminates many legal ambiguities. Such a moment does not apply to legal persons, nor to natural persons who have died. The time of enforcement also plays a role in determining the potential for exceptions, leading to the division of concerned exceptions into fixed and ongoing (permanent and variable). For ordinary judgment debtors, the time of enforcement is the moment of issuance of the enforcement writ; for bankrupts, it is the moment of issuance of the bankruptcy judgment at first instance. After this time, the bankrupt's assets are distributed, and the satisfaction of creditors' claims (depending on whether the source of the credit arose before or after the bankruptcy, and whether the credit was created by the bankrupt, the liquidation manager, or the creditor) occurs either before or after the liquidation, before the conclusion of the liquidation in priority to others, or partly before and partly after the conclusion of the liquidation. As a rule, after the time of enforcement, the judgment debtor cannot, at will, increase either the capacity to enjoy the fixed exemptions from execution or the amount thereof, whether the debt is payable as a lump sum or in instalments. The priority rights in the distribution of the judgment debtor's property are, in some cases, also contingent upon the time of enforcement. In this regard, the exemptions from enforcement themselves fall within the category of priority rights, but not every priority right falls within the category of exemptions from enforcement. The priority right of the minor children and the wife of the judgment debtor to receive alimony for the forthcoming six months interacts with the exemptions from enforcement to which they are entitled. Priority rights usually pertain to persons who were creditors of the judgment debtor at the time of enforcement. It should be noted that priority rights established under other statutes are incorporated into the statute applicable to the judgment debtor, and are typically inserted ahead of the final class of priority rights in the host statute. A fixed exemption from execution means the retention of a customary dwelling house befitting the judgment debtor's dignity, in light of his state of insolvency. In contrast to the cost of providing the fixed exemption, the cost of providing essential appurtenances and accessories should be considered an exemption from enforcement. Other immovable properties and the rights pertaining to them, such as the right to

goodwill and the right to a commercial lease (key-money), are not considered exemptions from enforcement. One-third of the income from real property (other than housing) is also considered an exemption from enforcement. The entire corpus of the property in question will constitute a fixed exemption from enforcement upon the satisfaction of certain conditions. At the time of enforcement, food, clothing, furniture, tools of trade, and housing (the possession of non-real-estate housing where the debtor lacks a real-estate dwelling) are among the items falling within the ongoing exemption from execution. Such exemptions may also be acquired or supplemented after the time of enforcement. Where the judgment debt is payable in instalments, the moment of claiming each instalment shall constitute the time of enforcement. Until now, properties such as shops, workshops, agricultural land, and gardens have not been considered exemptions from enforcement, but it appears that the prevailing practice is changing. In contrast to the fixed exemption from execution, the monetary equivalent of the ongoing exemptions from execution is also considered to be one of the exemptions from enforcement. For example, in lieu of the seizure of the bankrupt's tools, he is provided with alimony. For a judgment debtor who is a self-employed worker, the principal ongoing exemption from execution consists of his tools and means of work necessary to meet his essential needs and those of the persons he is legally obligated to maintain. However, if the judgment debtor is an employee, in principle, two-thirds of all his salary and benefits are exempt from execution, even if this amount is excessive or insufficient to meet his needs and those of his dependants. Three-quarters of the salary and benefits of a married judgment debtor are among the exemptions from enforcement, even where the judgment creditor is his sole wife and he has been ordered to pay her outstanding alimony. Retirement savings cannot be seized. In the observance of priority rights, it is of particular importance to pay attention to the position of the judgment debtor's multiple spouses, as well as to the manner in which priority rights created under other statutes are transferred to the priority rights regime of the implementing statute. With the recent developments in the Manner of Execution of Financial Convictions Act, if the judgment debtor incurs a debt after the time of enforcement with the intention of augmenting the exemptions from enforcement, the property acquired as a result of that debt shall not be counted among the exemptions from enforcement. Purchases before that moment will, as a matter of statutory construction, not be subject to this restriction. A comparison of Iranian law with the common law reveals many commonalities between the two, although, from an analytical standpoint, the point in time at which exemptions from enforcement are determined, the potential for possessing such exemptions, the fixed exemption from execution, and the ongoing exemption from execution have not been examined in the common law. There exist certain exemptions from enforcement in the common law that are not recognised in Iran, such as: the grave purchased by the debtor for himself, sums received as compensation for personal injury to the debtor, badges,

memorabilia, and ḥabwah (the eldest son's privileged inheritance), the wages of police and fire department officers, and life insurance. There exist certain mechanisms in this regard that are absent in Iran: for example, the specification of a price range for a house qualifying as an exemption from enforcement; the requirement that the judgment debtor apply for the exemptions from enforcement within a specified time limit; the dependence of the sale of exempt housing, furniture, tools, and means of work on the will of the judgment debtor; and the recognition of exemptions from enforcement even after the judgment debtor's death. In Iran, there are certain exemptions from enforcement that are not recognised in the common law, such as the cost of the funeral clothing of the deceased, and books and research tools as distinct categories.

Keywords: Moment of Enforcement; Property Exempt from Execution; Fixed Exempt Property; Ongoing Exempt Property; Eligibility for Exemption From Execution; Incurring Debt for the Purpose of Acquiring Property Exempt from Execution.

تحلیل حقوقی لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین (با نگاهی به کامن لا)

احد قلی‌زاده منقو طای^۱

۱. دانشیار گروه حقوق، دانشکده علوم اداری و اقتصاد، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران، رایانامه: gholizadeh@ase.ui.ac.ir

چکیده

لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین موضوعی است که در تحلیل حقوقی از نظر صاحب‌نظران مغفول مانده است. برای نمونه، به نظر می‌رسد تا قبل از تصفیه دیون نمی‌توان بعد از لحظه مورد بحث به مدیون یا ورشکسته اجازه داد که اگر مسکن ملکی نداشته آن را خریداری کند یا اگر چنین ملکی به او به ارث رسید آن را مسکن خود قرار دهد. این لحظه در به‌کار بستن قانون اجرای احکام مدنی، قانون نحوه اجرای محکومیت‌های مالی و همچنین اعمال مقررات مبحث ورشکستگی قانون تجارت و قانون اداره تصفیه امور ورشکستگی حائز اهمیت اساسی است. تعیین و در نظر گرفتن این لحظه ابهامات حقوقی بسیاری را می‌زداید. بدیهی است چنین لحظه‌ای درباره اشخاص حقوقی و اشخاص حقیقی فوت کرده کاربردی ندارد. بنابراین تعیین این لحظه در تشخیص مصادیق مستثنیات دین مؤثر است. بی‌تردید این بحث به حق تقدم‌ها و اعسار از تأدیه محکوم‌به نیز ارتباط پیدا می‌کند. به‌عنوان نتیجه با تحلیل نحوه تأثیر لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین اعم از اینکه دین اقساطی یا غیراقساطی باشد، نکاتی درباره استعداد برخورداری از مستثنیات دین، تقسیم شدن مستثنیات دین به ثابت و جاری و مدیون کردن خود برای تحصیل مستثنیات دین کشف می‌شوند.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۳/۰۸

تاریخ اصلاح:

۱۴۰۳/۰۸/۱۷

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۳/۲۱

تاریخ انتشار برخط:

۱۴۰۵/۰۱/۰۸

کلمات کلیدی: لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین، استعداد برخورداری از مستثنیات دین، مستثنیات دین ثابت، مستثنیات دین جاری، مدیون کردن خود به قصد تحصیل مستثنیات دین.

استناد: قلی‌زاده منقو طای، احد (۱۴۰۵). تحلیل حقوقی لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین (با نگاهی به کامن لا)، پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ۱۳(۱)، ۳۲-۲۹.

<https://www.doi.org/10.22091/csiw.2025.10802.2547>



نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان

ناشر: دانشگاه قم

مقدمه

اجرای احکام مدنی تسهیلات خاصی برای محکوم علیه و افراد تحت تکفل او دارد که به عبارت بعضی (محمدزاده، ۱۳۹۴: ۳۳۲) ریشه در کرامت انسانی دارند. این تسهیلات در مستثنیات دین، حق تقدم ها و اعسار از تأدیه محکوم به نمایان می شوند. این تسهیلات در قانون اجرای احکام مدنی (ق.ا.ا.م)، قانون نحوه اجرای محکومیت های مالی ۱۳۹۴ (ق.ن.ا.م.م) و به خاطر ارتباط موجود، در مبحث ورشکستگی در قانون تجارت (ق.ت) و قانون اداره تصفیه امور ورشکستگی (ق.ا.ت.ا.و) مطرح شده اند. حتی گاهی تسهیلاتی به طور مضاعف در نظر گرفته شده اند. البته (ق.ن.ا.م.م) به همه مستثنیات دین تصریح نکرده است.

این تحلیل تحقیقی توصیفی فرضیه محور است. فرضیه آن این است که لحظه ای وجود دارد تحت عنوان لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین که تشخیص و به کارگیری آن می تواند به ابهام های زیادی درباره مستثنیات دین و چگونگی در نظر گرفتن آن ها پایان دهد. برای مثال، تشخیص این لحظه مشخص می کند که مسکنی که در اثنای اجرای حکم بدهکاری به مدیون (محکوم علیه) به ارث می رسد باید از مستثنیات دین دانسته شود یا خیر.

تشخیص لحظه در نظر گرفته شدن مستثنیات دین مهم است. این لحظه در تعیین استعداد برخورداری از مستثنیات دین هم نقش ایفا می کند. تعیین این استعداد منجر به تقسیم مستثنیات دین به ثابت و جاری می شود. پس این مقاله در قالب این چهار عنوان اخیرالذکر شکل گرفته است.

۱. نحوه تعیین لحظه در نظر گرفته شدن مستثنیات دین

علی رغم سکوت سنگین نوشته های مرتبط حقوقی، به نظر می رسد علاوه بر لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین (لحظه اجرا) باید به سه چیز توجه کرد: استعداد برخورداری از مستثنیات دین، مستثنیات دین ثابت و مستثنیات دین جاری. به نحو برداشت شده از مقررات (ق.ا.ا.م) و (ق.ن.ا.م.م) لحظه در نظر گرفتن مستثنیات دین لحظه صدور اجرائیه است، زیرا تا آن لحظه اجرای حکم به طور جدی آغاز نشده است. آن گونه که بعضی (محمدزاده، ۱۳۹۴: ۳۳۳) نیز مطرح کرده اند، ممکن است این تعیین لحظه به نوعی به معامله به قصد فرار از دین بینجامد؛ یعنی شخص مدیون در مواجهه با دادخواست طلبکار با اموال آزاد خود اقدام به تکمیل مستثنیات دین ثابت یا افزودن استعداد برخورداری از مستثنیات دین نماید. ولی چاره این کار آن گونه

که در کامن لا (Sinha, 2015: 704) نیز معمول است، توسل خواهان به قرار تأمین خواسته یا دستور موقت است. این دو با ایفای نقش اجرائیه^۱ مانع از ورود اموال آزاد خواهان به مجموعه مستثنیات دین او می‌شوند. به دلیل عدم صدور اجرائیه برای اجرای حکم ورشکستگی، لحظه اجرا درباره ورشکسته (حقیقی یا حقوقی)، لحظه صدور حکم ورشکستگی است. این حکم به محض صدور، حتی بدون نیاز به قطعی شدن، اصطلاحاً به طور موقت، از سوی عضو ناظر یا اداره تصفیه ورشکستگی اجرا شده و دارایی ورشکسته مهر و موم می‌شود. علی‌رغم اطلاق مقررات مستثنیات دین درباره محکوم علیه حقیقی یا حقوقی، به کار بردن بعضاً مکرر کلماتی مثل مسکن، افراد تحت تکفل، شان محکوم علیه، خانواده و آذوقه حاکی از عدم توجه قانون‌گذار در تدوین موارد مستثنیات دین به اشخاص حقوقی است. در کامن لا (Nadler, 1955: 65) هم برای این اشخاص مستثنیات دین در نظر گرفته نشده است. ولی در صورت عدم ممانعت مقررات (ق.ن.ا.م.م) قاعده کلی برابری اشخاص حقوقی و حقیقی در دارا شدن کلیه حقوق و تکالیف و اطلاق کلمه محکوم علیه نمی‌گذاشت آن اشخاص از مستثنیات دین محروم شوند. در هر حال، با بسته شدن شرکت‌ها و مؤسسات، افراد زیادی با از دست دادن شغل خود به محکوم علیه تبدیل و نیازمند حمایت‌هایی نظیر در نظر گرفته شدن مستثنیات دین می‌شوند. ضمن اینکه شخص حقوقی هم معمولاً محل اقامت، اثاثیه، آذوقه^۲ و وسایل و ابزار کار دارد.

با فوت شخص حقیقی بدهکار در نظر گرفتن مستثنیات دین بی‌مورد می‌شود. پس دیگر در نظر گرفتن لحظه اجرا هم موردی نخواهد داشت. البته از سویی شخص بدهکار تا زنده است علاوه بر خود او می‌باید افراد تحت تکفل او هم از توقیف معاف است، ولی به محض فوت او انگار افراد تحت تکفلش هم مرده‌اند چون برخلاف آنچه (Cotter, 1980: 857) در کامن لا معمول است، همه مستثنیات دین قابل توقیف می‌گردند. از نظر قانون‌گذار به دلیل انتفای تکلیف بدهکار متوفی به پرداخت نفقه به افراد تحت تکفلش همه اموال او قابل توقیف می‌گردند. درواقع، آن گونه که در کامن لا (Nadler, 1955: 64) نیز معمول است،

1. Writ of execution

2. Feed

تلویحاً فقط افراد نفقه‌بر^۱ از محکوم‌علیه تحت تکفل او تلقی می‌شوند. نفقه اقرباء هم مدنظر نیست، چون محکوم‌علیهی که از فرط فقر کار اجرا به مستثنیات دین او رسیده مال اضافه‌ای ندارد که مجبور باشد به اقربای تنگدست خود نفقه بدهد. در این باره، قانون مدنی قیمت کفن میت را مستثنا از دیون او می‌داند، ولی برخلاف آنچه در کامن‌لا (Brown, 2022: 10-21) معمول است، قبری که بدهکار برای خود خریده باشد مستثنا از دین^۲ نیست. البته، اصولاً مشترک حساب شدن اموال غیراختصاصی داخل محل سکونت محکوم‌علیه متوفی میان افراد بزرگسال آن خانه از شدت مقرر فوق می‌کاهد.

در لحظه اجرا، اصولاً افراد مدیون ملیء حساب می‌شوند، مگر اینکه معسر بودن آنها ثابت شود. به نظر می‌رسد این نکته درباره مدیون ورشکسته هم کاربرد دارد. به این صورت که مطابق قانون آیین دادرسی مدنی از تاجر یا شخص حقوقی دادخواست اعسار از هزینه دادرسی پذیرفته نمی‌شود. در مورد اعسار از تأدیه محکوم‌به هم متأسفانه (ق.ن.ا.م.م) همین مقرر را درباره تاجر و شخص حقوقی تکرار کرده است. اما به نظر می‌رسد این مقرر مبتنی بر بی‌دقتی یا به تقلید از کامن‌لا (Hoffman: Phillipson and Young, 2011: 15) بوده است، چون با توجه به اطلاق مقررات مربوطه (ق.ن.ا.م.م) و همچنین مقررات مربوطه (ق.ت) ممکن است ورشکسته حقیقی یا مدیرعامل شخص حقوقی ورشکسته به دلیل عدم تأدیه بدهکاری‌ها علی‌رغم ورشکستگی توقیف گردد. چنین ورشکسته‌ای در واقع مثل هر بدهکار دیگری متهم است که تمام یا قسمتی از اموالش را مخفی کرده است پس تا معرفی تمام دارائی‌هایش در پشت میله‌ها نگه داشته می‌شود. مقررات (ق.ت) گرچه برای بازداشت و نگه‌داشتن چنین تاجری کفایت می‌کند، ولی درباره آزاد شدن او در اثبات نداشتن مالی بیش از آنچه معرفی شده ساکت است. پس برای رهایی او همچنان به مقررات اعسار نیاز است. در واقع در مورد تاجر هر عدم پرداخت بدهکاری‌ای گرچه به ورشکستگی می‌انجامد، ولی علی‌رغم نظر بعضی (ساعتچی و منتظر ابدی، ۱۴۰۲: ۶۴) همیشه ناشی از اعسار و قصور دارایی تاجر در پرداخت دیونش نیست. پس آن‌گونه که در قانون تأکید شده است از تاجری که هنوز ورشکستگی او ثابت نشده است، به هیچ‌وجه دادخواست اعسار پذیرفته نمی‌شود، ولی تاجری که حکم ورشکستگی‌اش صادر

1. Dependents

2. Exempt from enforcement of judgments

شده نیاز به حکم اعسار خود از تأدیه محکوم به یا پرداخت هزینه دادرسی پیدا می‌کند. مثلاً تاجر ورشکسته برای تقدیم دادخواست رفع تصرف عدوانی از خانه‌اش (مستثنیات دین) لاجرم نیازمند دادخواست اعسار از هزینه دادرسی می‌شود.

۲. استعداد برخورداری از مستثنیات دین

می‌توان گفت لحظه اجرا لحظه‌ای است که بعد از آن محکوم‌علیه تا وقتی بدهی خود را نپرداخته نمی‌تواند به استعداد برخورداری از مستثنیات دین خود به دلخواه بیفزاید. همچنین بعد از این لحظه او نمی‌تواند مستثنیات ثابت دین را اگر نداشته فراهم نماید. منظور از مورد اول آن است که او نمی‌تواند به دلخواه به تعداد فرزندان یا همسران خود بیفزاید یا پولی خرج عمل جراحی غیرضروری نماید و اگر افزود شخص افزوده شده از مستثنیات دین برخوردار نخواهد شد. اما به نظر می‌رسد درباره کودک ناخواسته، همچنین هزینه‌های ضروری درمان خود او و افراد تحت تکفلش چاره‌ای از افزودن مستثنیات دین نیست. ضمن اینکه به نظر می‌رسد حمل موجود در لحظه اجرا از افراد تحت تکفل محکوم‌علیه محسوب می‌شود.

نکته اخیر منافاتی با این امر ندارد که قانون اداره تصفیه امور ورشکستگی (ق.ا.ت.ا.و) برای پرداخت هزینه‌های قبلی درمان ورشکسته و خانواده‌اش حق تقدم قائل شده است. در این رابطه در کامن لا (Saclaw, 4: 2014)، مبالغ گرفته شده از آسیب زنده جان در مقابل آسیب دیدن،^۱ مستثنای از دین است. به‌طورکلی استعداد برخورداری از مستثنیات دین بستگی دارد به تعداد افراد تحت تکفل شخص محکوم‌علیه و شرایط جسمی و روحی او و افراد تحت تکفلش. حق تقدم‌هایی که در تقسیم دارایی محکوم‌علیه (از جمله ورشکسته) در نظر گرفته می‌شوند هم در مواردی تابع لحظه اجرا هستند. برای مثال زنی که بعد از ورشکسته شدن تاجر با او ازدواج کرده بابت مهریه‌اش نمی‌تواند در صف غرماء بایستد و برای دریافت نفقه معوقه خود هم (در صورت وجود) حق تقدمی بر غرماء ندارد.

قانون‌گذار در تعیین ترتیب حق تقدم‌ها در طبقه سوم برای همسر و اولاد صغیر شخص محکوم‌علیه (البته محکوم‌علیه زنده) شش ماه نفقه برای فقط یک بار در نظر گرفته و مهریه همسر او هم تا مبلغ بیست

1. Personal injury actions or damages

هزار تومان در همان طبقه اولی است. البته همه این حق تقدم‌ها قاعداً درباره همسر و فرزندی است که شخص محکوم‌علیه آن‌ها را در لحظه اجرا دارد. در ضمن با توجه به برخورداری افراد تحت تکفل محکوم‌علیه زنده از مستثنیات دین، به نظر می‌رسد نیازی به این تمهید نبوده است. ضمن اینکه مسلماً آن‌گونه که دیگران (روشن و محمدی، ۱۳۹۲: ۱۳۲) هم استدلال نموده‌اند، در اینجا نه نفقه معوقه بلکه نفقه آتی مدنظر است چون نفقه معوقه اولاد قابل مطالبه نیست و نفقه معوقه زوجه هم طبق مقرر دیگر بدون محدودیت و به‌طور کامل دارای اولویت است. شروع شش ماه مزبور هم از لحظه اجرا خواهد بود. اگر محکوم‌علیه در اثنای شش ماه فوت کند مبلغ دریافت شده بابت بقیه مدت باید مسترد شود.

معمولاً مقررات مستثنیات دین و مقررات حق تقدم‌ها بدون تداخل اجرا می‌شوند. ولی به نظر می‌رسد درباره بدهکاری که در لحظه اجرا دارای مسکن، آذوقه، اثاثیه و ابزار و وسایل کار جهت تداوم تحصیل نفقه همسر و فرزندش باشد نیازی به اجرای طبقه سوم حق تقدم‌ها نخواهد بود. ولی اگر مستثنیات دین او کافی نباشد، مثلاً اگر مدت اجاره خانه او در حال سر آمدن بوده و درآمد او از کسبش یا باقیمانده حقوق و مزایایش هم کفاف دادن اجاره خانه و بقیه مایحتاج را نکند آن بند در این مورد همچنان باید اجرا شود. همچنین ظاهراً حداکثر وجهی که به این ترتیب به عنوان جایگزین مستثنیات برای همسر و اولاد صغیر محکوم‌علیه زنده لحاظ می‌شود نفقه شش ماهه آن‌هاست و بیش از این، آن‌ها بر سایر طلبکاران ترجیح داده نمی‌شوند.

اولویت نفقه آتی همسر و اولاد می‌تواند نقش مکمل مستثنیات دین را هم داشته باشد و به دلیل آتی بودن آن علی‌رغم نظر بعضی (مهاجری، ۱۳۸۴: ۲۰۴)، مطالبه آن نیازمند ارائه اجرائیه به مأمور اجرا نیست. البته نکاتی در این باره وجود دارد. اول اینکه به دلیل استثنایی بودن حق تقدم‌ها و ذکر کلمه «همسر» به صورت مفرد، در صورت تعدد زوجات محکوم‌علیه نمی‌شود بیش از معادل نفقه یک زن در این طبقه منظور کرد. نفقه مزبور آن‌گونه که دیگران (Manghutay, 2007: 249) هم ابراز نموده‌اند، برای همسر اول مرد خواهد بود، مگر اینکه ازدواج یا ازدواج‌های بعدی او با اجازه همسر اول بوده باشد. در حالت اخیر نیز به مفاد شرایطی که در ضمن اجازه او درج شده باید توجه شود؛ دوم اینکه قسمت مربوط به اولاد این حق تقدم درباره اولاد صغیر محکوم‌علیه است و به اولاد کبیر او، حتی اگر غیررشد یا مجنون باشند و به فرزندخوانده صغیر او سرایت نمی‌کند؛ سوم اینکه اگر محکوم‌علیه زن سرپرست خانوار بوده و اولاد صغیرش را تحت

تکفل داشته باشد این مقرر در مورد آن‌ها نیز به دلیل استثنایی بودن قابل اجرا نخواهد بود. دیگر اینکه در (ق.ا.ت.ا.و) ۱۳۱۸ این اولویت مطرح نشده است پس با توجه به مؤخرالتصویب بودن (ق.ا.ا.م) ۱۳۵۶ این اولویت در میان اولویت‌های (ق.ا.ت.ا.و) نیز به نحو ذیل‌الذکر باید منظور گردد.

طبق قانون در طبقه سوم از حق تقدم‌ها، فقط پرداخت بیست هزار تومان از مهریه همسر محکوم‌علیه در لحظه اجرا اولویت دارد. با توجه به مطالب پیش گفته، بدون تردید در صورت تعدد زوجات محکوم‌علیه نیز این اولویت همچنان به مقدار همان بیست هزار تومان خواهد بود. همچنین این اولویت در وصول بیست هزار تومان مهریه اصولاً متعلق به زوجه اول محکوم‌علیه است. این بیست هزار تومان قابل تقویم به نرخ روز هم نیست، زیرا گرچه مهریه هم از موارد انگشت‌شماری است که به طور حصری به نرخ روز تقویم می‌شوند، ولی در اینجا موضوع نه فقط مهریه بلکه در نظر گرفتن حق تقدم برای مهریه هم هست که با توجه به استثنایی بودن به نرخ روز محاسبه نمی‌شوند. پس گرچه زوجات محکوم‌علیه می‌توانند مهریه خود را به نرخ روز مطالبه کنند، ولی فقط بابت بیست هزار تومان از مهریه در طبقه سوم از حق تقدم برخوردار می‌شوند و بابت وصول بقیه مهریه باید در کنار طلبکاران فاقد اولویت در طبقه چهارم قرار گرفته و آن گونه که در اغلب کشورهای اروپایی (Council of Europe, 1998: 107) نیز معمول است سهمی به نسبت طلب از دارائی باقیمانده محکوم‌علیه دریافت دارند. در (ق.ا.ت.ا.و) این اولویت فقط برای مبلغ ده هزار ریال از مهریه است که با توجه به استدلال به عمل آمده در فوق، این مبلغ به استناد (ق.ا.ا.م) به دویست هزار ریال افزایش می‌یابد.

طبق قانون مدنی (ق.م) پرداخت کامل نفقه معوقه همسر یا همسران محکوم‌علیه که در لحظه اجرا زوجه محکوم‌علیه بوده باشند اولی است. یعنی این حق تقدم قاعداً شامل زوجه‌ای که بعد از آن لحظه به خانواده محکوم‌علیه می‌پیوندد نخواهد بود. با این حال، به نظر می‌رسد که در صورت عدم کفایت دارایی محکوم‌علیه برای پرداخت نفقه معوقه همه آنان، به شرح پیش گفته اصولاً آنکه قدیم‌تر است اولی خواهد بود بر آنکه جدیدتر است و تقسیم میان آن‌ها به نسبت طلب نخواهد بود.

بی‌تردید حق تقدم مربوط به نفقه معوقه آن گونه که دیگران (تهرانی، ۱۳۵۰: ج ۴، ۲۷۳) هم نظر داده‌اند و علی‌رغم نظر بعضی (مهاجری، ۱۳۸۴: ۲۰۸)؛ از (ق.م) به (ق.ا.ا.م) قابل ورود است و وارد می‌شود. اما علی‌رغم آنچه بعضی (انوریور، ۱۳۵۳: ۱۵۹؛ اسکینی، ۱۳۷۵: ۱۸۶؛ صقری، ۱۳۷۶: ۳۹۶) مطرح کرده‌اند،

حق تقدم يا حق تقدم‌های وارد شده از يك يا چند قانون به قانون ديگري اصولاً در ميان حق تقدم‌های قانون مقصد در قبل از طبقه آخر (طبقه طلبکاران بدون اولويت) قرار می‌گیرند. در صورت تعدد حق تقدم‌های وارد شده، همه آن‌ها در يك ردیف قرار می‌گیرند و دارایی محکوم‌علیه در صورت کفایت برای پرداخت کامل همه آن‌ها، به نسبت ميان آن‌ها تقسیم می‌شود. در صورت وجود ترتیب خاصی ميان آن‌ها آن ترتیب هم در محلی که گفته شد رعایت می‌گردد. برخلاف آنچه در کامن‌لا (Levine and Shapell, 2012: 256) معمول است، هیئت عمومی دیوان عالی کشور در جای دادن اولويت مطالبات مالیاتی در ميان حق تقدم‌های ورشکستگی با بی‌دقتی به این قاعده توجه نکرده و با صدور رأی وحدت رویه شماره ۲۱۲ مورخ ۱۳۵۰/۰۲/۱۲ مناقشاتی را آن‌گونه که بعضی (صفیان، ۱۳۸۷: ۱۵۱) مطرح کرده‌اند، برانگیخته است.

پس حق تقدم نفقه معوقه که از (ق.م) وارد (ق.ا.ا.م) می‌شود، علی‌رغم نظر بعضی (روشن و محمدی، ۱۳۹۲: ۱۳۰)، برای اینکه هم حق تقدم بودنش رعایت شده و هم نظام مورد نظر قانون‌گذار در (ق.ا.ا.م) مختل نشود در ميان طبقات سوم و چهارم قرار می‌گیرد. البته بدیهی است آن‌گونه که بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۲۸؛ کریمی، ۱۳۸۶: ۲۲۷) هم مطرح کرده‌اند، اگر مطالبه‌کننده نفقه معوقه بابت طلبش مالی را توقیف کرده باشد علی‌رغم نظر بعضی (مهاجری، ۱۳۷۹: ۲۵۹)، جهت وصول آن طلب از محل مال توقیف شده در طبقه اول قرار گرفته و فقط بابت قسمت باقیمانده طلبش در ميان طبقات سوم و چهارم قرار خواهد گرفت.

علی‌رغم نظر بعضی (آل‌شیرخ، ۱۳۸۴: ۱۵۴)، همچنین است اولويت مندرج در قانون تأسیس بیمه مرکزی ایران که به موجب آن مطالبات ذی‌نفع بیمه‌گر اولی بر مطالبات سایر طلبکاران خواهد بود. تنها استثنای قواعدی که در فوق مطرح شدند آن‌گونه که دیگران (ابوعطا، ۱۳۸۹: ۱۵) هم نظر داده‌اند، مقرر قانون دریایی ایران است که حق تقدم‌های مطرح شده در آن را بر همه حق تقدم‌های مندرج در سایر قوانین رجحان می‌دهد. مسلماً آن‌گونه که دیگران (انورپور، ۱۳۵۳: ۱۵۶) هم نظر داده‌اند، مطالبات مورد نظر آن قانون بر طلب طلبکارانی که حق عینی دارند نظیر دارندگان حق وثیقه یا دارندگان حق تقدم به استناد معاملات شرطی، ارجح نمی‌باشند.

قانون‌گذار برای اجرای احکام مدنی سه دسته حق تقدم در سه قانون مختلف دارد: (ق.ا.ت.ا.و) ۱۳۱۸، قانون امور حسبی (ق.ا.ح) ۱۳۱۹ و (ق.ا.ا.م) ۱۳۵۶. اداره تصفیه امور ورشکستگی (ق.ا.ت.ا.و) را به نحو

خاص اجرا کرده، حق تقدم‌های مندرج در آن را نیز درباره محکوم علیه ورشکسته‌ای که مشمول آن قانون باشد اجرا می‌کند. پس در مقام تصفیه دارائی تاجر ورشکسته مشمول (ق.ت)، مدیر تصفیه و عضو ناظر علی‌رغم نظر بعضی (صقری، ۱۳۷۶: ۳۹۹)، موظف به اجرای حق تقدم‌های مندرج در (ق.ا.ا.م) هم خواهند بود. البته با این تفاوت که در تصفیه ورشکستگی آن گونه که بعضی (عرفانی، ۱۳۶۶: ۱۷۷)، نیز با استناد به رأی وحدت رویه شماره ۳۲۷۱ سال ۱۳۳۹ دیوان عالی کشور مطرح نموده‌اند و علی‌رغم تداعی‌ای که بعضی (راستین، ۱۳۵۱: ۴۵۰؛ حسینی، ۱۳۸۳: ۲۲۷) ایجاد کرده‌اند، برای طلبکاران از توقیف مال محکوم علیه حق تقدمی ایجاد نمی‌شود، حتی اگر آن گونه که در رأی وحدت رویه شماره ۵۶۱ مورخ ۱۳۷۰/۰۴/۲۵ دیوان عالی کشور تأیید گردیده آن توقیف بعد از تاریخ توقف تاجر به عمل آمده و در اجرای رأی صادره بعد از آن تاریخ باشد، چون کل اموال ورشکسته به یکباره آن هم توسط عضو ناظر یا اداره تصفیه توقیف می‌شود.

البته بدیهی است دارنده حق عینی در مال تحت تصرف ورشکسته، آن گونه که در کامن لا (Sinha, 2015: 708) نیز معمول است، می‌تواند بدون ایستادن در صف غرماء حق خود را از مال مزبور مطالبه کند اعم از اینکه آن مال را قبل از صدور حکم ورشکستگی توقیف (اصل یا مازاد) کرده یا نکرده باشد. بعد از لحظه اجرا دارایی ورشکسته متعلق حق غرماء قرار می‌گیرد. طلبکاران بعد از آن لحظه بسته به اینکه ورشکسته یا مدیر تصفیه باعث طلبکاری آن‌ها شده باشد قاعداً به ترتیب بعد از ختم تصفیه یا قبل از ختم تصفیه و قبل از دیگران طلبشان را وصول می‌کنند.

درباره محکوم علیه متوفی لحظه اجرا یا حق تقدم مطرح نیست، چون برای چنین محکوم‌علیهی مستثنیات دین در نظر گرفته نمی‌شود. درباره محکوم علیه متوفی با توجه به تفاوت‌های آشکار میان حق تقدم‌های مندرج در (ق.ا.ح) و (ق.ا.ا.م) چون (ق.ا.ح) نسبت به (ق.ا.ا.م) قانون خاص سابق است پس باید آن گونه که دیگران (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۳۰) هم مطرح کرده یا نظر (مهاجری، ۱۳۸۴: ۲۰۷) داده‌اند، (ق.ا.ح) را اجرا کرد. اما در مورد محکوم علیه متوفی اصولاً باید حق تقدم‌های (ق.ا.ا.م) هم به نحو قبلاً گفته شده وارد حق تقدم‌های مندرج در (ق.ا.ح) گردد. پس در این مورد هم طلبکارانی که مالی از محکوم علیه توقیف کرده باشند در وصول طلب خود از محل مال توقیف شده بر سایر طلبکاران اولی خواهند بود، حتی اگر آن توقیف علی‌رغم نظری که بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۲۲۹) مطرح کرده‌اند، بعد از فوت متوفی اتفاق افتاده باشد.

۳. منظور از مستثنیات دین ثابت

منظور از مستثنیات دین ثابت داشتن مسکن ملکی است. بنابراین، حتی اگر محکوم علیه در لحظه اجرا مسکن ملکی نداشته باشد و مسکن جدیدی در اثنای اجرا به او به ارث برسد آن مسکن علی‌رغم نظریاتی که بعضی (مهاجری، ۱۳۸۳: ۲۵۹) مطرح کرده‌اند و علی‌رغم مستأجر بودن محکوم علیه، به‌طور کامل قابل توقیف خواهد بود. پرداخت طلب ممکن است به‌طور اقساطی باشد، در این صورت هم قاعداً لحظه اجرا همان لحظه صدور اجرائیه خواهد بود نه لحظه اجرای هر قسط به‌طور جداگانه. برای مثال، محکوم علیه ممکن است محکوم به پرداخت مهریه همسرش که ۱۰۰ سکه طلا بوده به صورت ماهیانه سه سکه شده باشد. چنین محکوم‌علیه‌ای اگر شغل آزاد داشته باشد نمی‌تواند اصولاً تهیه مستثنیات دین ثابتی را که در لحظه صدور اجرائیه از آن‌ها برخوردار نبوده است، همچنین افزودن دلخواه به استعداد برخورداری از مستثنیات دین را به پرداخت اقساط بدهی خود تا هنگام پرداخت آخرین قسط بدهی ترجیح دهد. به این ترتیب، اگر محکوم علیه مستأجر است و پولی را برای خرید خانه در آینده در بانک نگه داشته است آن پول بدون توجه به منظور او توقیف می‌شود.

محل کسب، پیشه یا تجارت ملکی و حق‌های پیرامون آن از مستثنیات دین شمرده نمی‌شوند. در نتیجه، درباره آن‌ها لحظه اجرا مطرح نیست. بنابراین در مورد حق کسب، پیشه یا تجارت یا حق سرقفلی اصولاً لازم نیست، علی‌رغم نظر بعضی (صدرزاده افشار، ۱۳۷۹: ۴۶۳) حتماً مکان مورد اجاره تحت حق کسب، پیشه یا تجارت یا حق سرقفلی باشد تا بتوان از طریق آن امرارمعاش نمود؛ پس می‌توان با فروش هر یک از حق‌های مزبور، بدهکار را وادار به استفاده از اجاره آزاد از هر یک از آن حق‌ها نمود.

اغلب اموال منقول وسیله امرارمعاش هستند. ولی درباره حق مالکیت فکری باید احتیاط کرد. چه بسا تنها وسیله امرارمعاش شخص بدهکار، برای مثال تجدید چاپ کتاب‌های او باشد و حاصل واگذاری حق مادی مالکیت فکری آن کفاف امرارمعاش او را نکند. ضمن اینکه حق معنوی مالکیت فکری حقی شخصی و غیرقابل انتقال است پس غیرقابل توقیف است. البته برخلاف آنچه در کامن‌لا (Levine and Shapell, 2012: 256) و حقوق سایر کشورها (Herzog and Weser, 1967: 570) معمول است، برخلاف حقوق مالکیت فکری، سایر موارد مورد نیاز معنوی نظیر نشان‌ها، یادگاری‌ها و حبوه را نمی‌توان از توقیف مستثنا

کرد، چون نگاه قانون به مستثنیات دین اقتصادی است و در مقام شک، اصل بر مستثنی نبودن موارد مشکوک از دین است.

وقتی در لحظه اجرا مسکن ملکی از مستثنیات حساب می‌شود لاجرم باید به ملحقات آن هم توجه کرده آن موارد را هم مستثنا نمود. برای مثال علاوه بر تلفن که در (ق.ن.ا.م.م) به مستثنیات دین اضافه شده به نظر می‌رسد موارد مهمی نظیر انشعابات آب (نه فقط به عنوان آذوقه و شرب بلکه برای مصارف ضروری دیگر نظیر شستشو)، برق و گاز (برای پخت‌وپز و گرمایش) که در قانون از قلم افتاده‌اند باید در نظر گرفته شوند. مسلماً این موارد هم به تبع ملک از مستثنیات دین‌اند. ضمن اینکه برای مثال نمی‌شود یخچال و بخاری را به عنوان اثاثیه از توقیف معاف نمود، ولی انشعابات برق و گاز را قابل توقیف دانست. بدیهی است اگر در لحظه اجرا مسکن ملکی محکوم علیه فاقد انشعابات آب، برق، گاز، یا تلفن باشد هزینه‌های ایجاد این انشعابات و حداقل وسایل لازم برای استفاده از آن‌ها را باید مانند مستثنیات دین جاری از توقیف معاف دانست.

در این باره، حتی تعیین اندازه مسکن مورد نیاز و کیفیت آن نظیر ویلایی یا آپارتمانی بودن، همچنین تعیین تناسب مسکن با شأن محکوم علیه، به دادگاه واگذار شده و برخلاف آنچه در کامن لا (Levine and Shapell, 2012: 256) معمول است، حتی حداقل و حداکثری هم جهت تحدید اختیار قاضی تعیین نشده است. بدیهی است آن گونه که در کامن لا (Brown, 2022: 10-23) نیز معمول است، در لحظه اجرا بیش از یک مسکن از دین مستثنا نمی‌شود. ملاحظه شأن محکوم علیه در لحظه اجرا هم مهم است. قانون‌گذار مسکن عرفاً در شأن شخص محکوم علیه در حالت اعسار او را ملاک دانسته است. به مسکن افراد تحت تکفل محکوم علیه و در نتیجه به شأن آن‌ها در این باره توجه نشده است. در نظر گرفتن ارفاق‌های ویژه برای اهل علم هم شأن محکوم علیه ملاک قرار گرفته است.

اگر در لحظه اجرا محکوم علیه مالک منافع ملکی باشد، برای امکان ادامه بقای ملک، یک سوم محصول آن توقیف نمی‌شود، حتی اگر صاحب منافع علاوه بر شغل انتفاع از ملک، شغل دیگری هم داشته یا منافع املاک متعددی را هم داشته و منافع ملک مزبور تنها محل درآمد او نباشد. پس یک سوم منافع ملک از دین مستثنا شده است. علاوه بر آن، در مورد بدهکاری که صاحب عین و منافع ملک توأماً باشد استثنائاً در حمایت از مالکیت بر اموال غیر منقول (از جمله صاحبان باغات و مزارع)، اگر کل منافع

یک ساله ملک برای کل طلب و هزینه‌های اجرایی کفایت کند و محکوم علیه راضی باشد که محکوم به از محل کل منافع ملک تأدیه شود، عین ملک از مستثنیات دین می‌شود و طلب باید از طریق توقیف محصول یا منفعت ملک (تا کل آن) وصول شود. در این حالت خاص، قانون‌گذار با چشم‌پوشی از مستثنیات دین بودن یک سوم منافع عین، ملک را به نفع محکوم له صاحب ملک از مستثنیات دین ثابت دانسته است.

در اقدامی متهورانه (ق.ن.ا.م.م) مستثنیاتی را که مدیون با مدیون کردن خود به قصد تهیه مستثنیات دین فراهم آورده را مستثنیات دین محسوب نمی‌کند. در این حالت، شخصی که خود را مدیون می‌کند با نگاه به وضعیت خود و استعدادش در برخورداری از مستثنیات دین اقدام به تهیه نسبه مستثنیات دین یا اقدام به تهیه وام و تبدیل آن به مستثنیات دین می‌نماید تا در لحظه اجرا یا بعد از آن لحظه موارد تهیه شده از مستثنیات دین محسوب شده و غیرقابل توقیف باشند. بعد از لحظه اجرا این اقدام نه درباره مستثنیات دین ثابت و نه درباره مستثنیات دین جاری قانوناً امکان ندارد، یعنی ظاهر آن است که محکوم علیه قصد انجام چنین اقدامی را دارد، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود. اما قبل از آن لحظه، ظاهر آن است که تهیه کننده قصد مدیون کردن خود برای تحصیل مستثنیات دین را نداشته، مگر اینکه خلاف آن ثابت شود. البته موردی هست که به نظر از نگاه قانون‌گذار دور مانده و آن اینکه اگر در لحظه اجرا، دائن محتاج‌تر از مدیون به مستثنیات دین باشد چه باید کرد؟ برای مثال شخصی که اجاره‌نشین است و سرپناهی از خود ندارد از فردی که دارای منزل مسکونی است طلب دارد و بدهکار علاوه بر مستثنیات دین از جمله منزل مسکونی شخصی، مالی ندارد. در این مورد آن گونه که بعضی (محسنی، ۱۳۹۱: ۲۱۳) هم ابراز نموده‌اند، آیا شایسته است که بدهکار در منزل مسکونی خود با آرامش خاطر زندگی کند. درحالی که طلبکار محکوم له به دلیل عدم دسترسی به طلبش حتی قادر به پرداخت پول پیش و کاستن از اجاره‌بهای محل سکونت استیجاری خود نیست و در وضعیت اسفباری زندگی می‌کند؟ در این مورد پذیرش این امر که بدهکار با توسل دادگاه به مستثنیات دین در وضعیتی بهتر از وضعیت طلبکار زندگی کند قابل قبول به نظر نمی‌رسد و ظاهراً قاعده‌ای تحت عنوان «برخوردار بودن غیر عادلانه» بروز می‌کند.

مسلماً در تعیین اینکه کدام یک از آن دو (بدهکار یا طلبکار) به برخورداری از مستثنیات دین محق‌تر است هیچ کس در اولویت دادن به طلبکار در مقابل بدهکار تردید به خود راه نمی‌دهد. در اولویت دادن

طلبکار بر افراد تحت تکفل بدهکار هم هیچ شکی نیست. این امر درباره رعایت شأن هم می تواند مطرح باشد؛ به این صورت که شأن طلبکار بالاتر از شأن بدهکار باشد. در این صورت مسلماً نمی شود رفاه شخصی با شأن والا تر را فدای رفاه شخصی با شأن پایین تر نمود. اگر چنین فرضی مورد قبول قانون گذار قرار گیرد، مستثنیات حقوق و مزایای محکوم علیه هم اگر مازاد بر مقدار لازم جهت تداوم امرار معاش او باشد لاجرم باید توقیف و صرف پرداخت بدهی او شود. همان طور که درآمد قابل برداشت محکوم علیه صاحب شغل آزاد اگر مازاد بر حداقل نیاز زندگی خود و افراد تحت تکفل او باشد توقیف می شود.

در نظر گرفتن مستثنیات دین در (ق.ن.ا.م.م) فی نفسه تحولی به نفع محکوم علیه و افراد تحت تکفل اوست. خصوصاً که در ایران این امر برخلاف آنچه در کامن لا (Levine and Shapell, 2012: 256) معمول است، نیازمند درخواست محکوم علیه و محدود به مهلتی برای این درخواست نیست، ولی باید راه های سوء استفاده از آن در مقابل محکوم له بسته شود. توجه به لحظه اجرا یکی از موانع چنین سوء استفاده ای است. در این رابطه، تردیدی نیست که آن گونه که بعضی (مهاجری، ۱۳۸۰: ۳۹۸؛ کریمی، ۱۳۸۶: ۲۲۶) هم نظر داده اند و آن گونه که در کامن لا (Sinha, 2015: 487) نیز معمول است، در تأمین خواسته^۱ و دستور موقت هم مستثنیات دین^۲ باید کنار بروند اعم از اینکه علی رغم نظر بعضی (شمس، ۱۳۸۵: ۴۹۰)، توقیف مستثنیات آن ها را از تصرف محکوم علیه (در اینجا خواننده) خارج کند یا خیر. زیرا توقیف مالی که قابل فروش برای اجرای حکم نیست فایده ای ندارد، مگر اینکه استثنائاً فقط برای جلوگیری از فروش توسط خواننده باشد و به عبارتی خواهان مطالبه حق عینی از مال مورد توقیف نموده باشد.

۴. منظور از مستثنیات دین جاری

منظور از مستثنیات دین جاری داشتن حداقل خوراک، پوشاک، اثاثیه و مسکن (در اینجا به مفهوم مسکن اجاره ای) است. توجه داشتن به لحظه اجرا به این تقسیم بندی منجر می شود. درباره مستثنیات جاری دین یعنی وسایل و ابزار کار، آذوقه، البسه و اثاثیه محدودیت های بعد از لحظه اجرا صادق نیستند. یعنی برای مثال

1. Attachment

2. Items exempt from levy

نمی‌توان تمام موجودی پولی محکوم‌علیهی را که نان برای خوردن، لباس برای پوشیدن و سرپناه برای بیتوته ندارد را توقیف نمود. البته لزوماً نباید این موارد متعلق به محکوم‌علیه باشند. برای مثال، برخورداری محکوم‌علیه از جهیزیه همسرش آن‌گونه که به نحو مشابه در کامن‌لا (Saclaw 2014: 3) نیز معمول است، مانع از در نظر گرفتن اثاثیه ملکی او به‌عنوان مستثنیات دین می‌شود؛ همان‌طور که حق انتفاع داشتن محکوم‌علیه در ملکی می‌تواند راه را برای توقیف ساختمان ملکی او بگشاید.

بنابراین کسب و مصرف مستثنیات دین جاری محدود به موارد گفته شده درباره مستثنیات دین ثابت نیست. در نتیجه مستثنیات دین جاری برخلاف مستثنیات دین ثابت در لحظه مطالبه هر قسط از طلب‌های اقساطی هم باید در نظر گرفته شوند. محکوم‌علیه باید بتواند زنده بماند و کار کند تا بتواند اقساط باقیمانده بدهی را بپردازد. حتی به نظر می‌رسد محکوم‌علیه می‌تواند ابزار و وسایل امرارمعاش خود را اگر نداشته تهیه یا اگر داشته، ولی ناقص بوده تکمیل نماید به‌نحوی که مقدار آن ابزار و وسایل به حد مستثنا شده در قانون برسد. این امر به اثاثیه و آذوقه هم سرایت می‌کند یعنی فقط در زمان صدور اجراییه نیست که برای چنین محکوم‌علیهی اثاثیه و آذوقه به مقداری که عرفاً نگهداری می‌شود در نظر گرفته می‌شود، بلکه همواره و در زمان دریافت هر قسط باید این حق در نظر گرفته شود و اگر چنین شخصی مسکن نداشته باشد برای تمام ماه‌هایی که او قرار است اقساط را بپردازد اول اجاره خانه او از مستثنیات دین به حساب خواهد آمد. در کامن‌لا (Cotter, 1980: 854) هم اجاره‌بها از مستثنیات دین به حساب می‌آید. همچنین است اگر او پولی را برای خرید آذوقه، البسه، اثاثیه یا وسایل کار جدید در آینده نزدیک کنار گذاشته باشد. پس در وصول هر یک از اقساط، مواردی مانند اجاره‌بهای خانه استیجاری محکوم‌علیه، آذوقه او و افراد تحت تکفلش به‌اندازه‌ای که عرفاً نگهداری می‌شود و البسه و اثاثیه به‌طور تجدید شونده از مستثنیات خواهند بود.

تعیین مصادیق «وسایل و ابزار کار» از مواردی است که جای بحث دارد. بدین صورت که آیا مغازه، زمین کشاورزی، باغ و نظایر آن‌ها همچنین حقوقی نظیر حق کسب، پیشه یا تجارت؛ حق سرقفلی و حق مالکیت معنوی از وسایل و ابزار کارند یا خیر؟ با توجه به استثنایی بودن مستثنیات دین، در نبود دلیل کافی چاره‌ای جز نفی مستثنیات دین بودن این موارد نخواهد بود. یعنی برخلاف نظری که در کامن‌لا (Cotter,)

851: 1980) مطرح شده است، مستثنیات دین تفسیر مضیق می‌شوند. پس اول به نظر می‌رسد چون عرفاً به آن‌ها «وسایل و ابزار کار» اطلاق نمی‌شود، می‌توان ملک بدهکار (مغازه، زمین کشاورزی، باغ یا کارگاه) را فروخت و به‌اندازه‌ای که برای اجاره کردن مکان مناسب لازم است به او پول داد و مابقی را صرف پرداخت طلب طلبکاران کرد (ق.ا.ا.م) هم فقط «وسایل و ابزار کار ساده» را از مستثنیات دانسته بود و آن‌گونه که بعضی (مدنی، ۱۳۶۹: ۱۳۱) مطرح کرده‌اند، ماشین‌آلات صنعتی از مستثنیات دین نبودند. بااین‌حال، معمول شدن مستثنی کردن اتومبیل به‌عنوان وسیله امرارمعاش در دادگاه‌ها می‌تواند راه را برای مستثنا حساب شدن مواردی مانند زمین و باغ و مغازه باز کند.

قانون‌گذار برای حقوق‌بگیران و مستمری‌بگیران حقوق و مزایا را جایگزین ابزار و وسایل کار برای غیر حقوق‌بگیران می‌نماید. به همین دلیل، او در توقیف حقوق و مزایا نه فقط در اجرای قسط اول بلکه در اجرای همه اقساط دوسوم از آن را مستثنا می‌نماید. در این مورد، اگر قسمت مستثنا شده حقوق و مزایا برای تهیه آذوقه، اثاثیه، البسه و اجاره‌بهای محکوم‌علیه و افراد تحت تکفل او کفایت نکند، او حق خواهد داشت که برای تکمیل آن موارد از اموالی که اتفاقاً به دستش می‌رسد استفاده کند. پس مستثنیات دین ثابت برخلاف مستثنیات دین جاری، برای موارد موجود در لحظه اجرا است نه مواردی که اگر موجود بود از دین مستثنا می‌شد. پس بدهکار اگر فاقد قوت لایموت و پوشاک جایگزین برای خود و خانواده‌اش باشد حق دارد به‌اندازه‌ای از آذوقه که عرفاً در خانه‌ها نگه داشته می‌شود و به اندازه نیاز فعلی پوشاک برای خود و خانواده‌اش به‌عنوان مستثنیات دین داشته باشد و با نبود این‌ها وجهی جهت تهیه آن‌ها به او باید داده شود (ق.ا.ا.م) آذوقه را آن‌گونه که در حقوق سایر کشورها (Herzog and Weser, 1967: 569) هم معمول است، به‌اندازه یک ماه در نظر گرفته و طبق آیین‌نامه اجرای اسناد این مدت سه ماه است. همچنین است اگر او فاقد حداقل وسایل و ابزار کار مورد نیاز باشد. به همین دلیل است که قانون‌گذار حداقلی را به‌عنوان نفقه برای تاجر ورشکسته و افراد تحت تکفل او در نظر گرفته است.

به این ترتیب اگر محکوم‌علیه مسکن ملکی خود را در رهن گذاشته باشد و آن را به خاطر حق عینی ناشی از رهن از دست بدهد، همچنان می‌تواند از حق برخورداری از اجاره‌بها بهره‌مند شود. در کامن لا (O'Neill, 2021: 404) مسکن حتی اگر ارزشی بالاتر از شأن و نیاز محکوم‌علیه داشته باشد، فعلاً فروخته

نمی‌شود، بلکه حق توقیف کننده به صورت نوعی حق حبس^۱ بر روی آن باقی می‌ماند تا ملک به اراده بدهکار فروخته شود. علاوه بر مسکن، در مورد ااثیه و ابزار و وسایل کار هم ممکن است چنین اتفاقی بیافتد. البته عدم دسترسی به مستثنیات جایگزین مرتهن را در این مورد از حق خود محروم نمی‌کند.

به‌طور صریح در قانون فقط درباره مسکن مورد نیاز و کتب و ابزار تحقیقاتی در مورد کیفیت و کمیت برخورداری از مستثنیات دین شأن مهم است. در این باره شأن محکوم علیه در لحظه اجرا منظور است. در نتیجه هر چه شأن علمی و تحقیقاتی بالاتر، مقدار برخورداری از مستثنیات دین از ابزار علمی و تحقیقاتی بالاتر است. اگر محکوم علیه در لحظه اجرا به‌عنوان شغل اهل علم و تحقیق نباشد اشتغال بعدی او به علم و تحقیق کتب و ابزار تحقیقاتی او را از توقیف مستثنا نمی‌کند. همچنین به نظر می‌رسد اینکه استثنائاً فقط ربع حقوق و مزایای بازنشستگان و مستمری‌بگیران قابل توقیف است بدان علت است که قانون‌گذار خود بازنشستگی یا مستمری‌گیری (به‌طور کلی سالخوردگی) را نوعی شأن به حساب آورده است. بدین ترتیب، می‌توان گفت که از نظر قانون‌گذار نظامیانی که در لحظه اجرا در جنگ هستند دارای بالاترین شأن هستند، چون هیچ قسمت از دستمزدشان قابل توقیف نیست. در کامن‌لا (Nadler, 1955: 63) دستمزد مأموران پلیس و آتش‌نشانی از توقیف مستثنا شده است. شأن را قاضی معین می‌کند و او در این باره طبق قانون از ملاک‌های عرفی بهره می‌برد. عرف امروز جامعه سه عامل را در تعیین شأن مهم می‌داند گرچه ممکن است عواملی نیز وجود داشته باشند که مورد توجه نگارنده قرار نگرفته باشند. به نظر می‌رسد به ترتیب اهمیت سه عامل شغل، سوابق شخصی و خانوادگی و میزان تحصیلات ملاک قرار می‌گیرند.

ابزار کار هر بدهکاری از توقیف مستثنا است. کتب و ابزار تحقیقاتی هم ابزار کار (مستثنیات دین جاری) اهل علم و تحقیق‌اند؛ پس در نظر اول، تنها اولویت رعایت شده درباره اهل علم و تحقیق وابسته شدن کیفیت و کمیت مستثنیات مربوطه به شأن آن‌هاست. ولی دقت بیشتر نشان می‌دهد که قانون‌گذار نکته دیگری را هم رعایت کرده است به این صورت که علم و تحقیق ممکن است وسیله اصلی امرارمعاش اهل آن نباشد؛ مثل اینکه شخصی مغازه عطاری برای امرارمعاش داشته، ولی اهل علم و تحقیق درباره تاریخ ایران باستان نیز

1. Property lien

باشد. در این صورت برخلاف آنچه در کامن‌لا (Laughlin and Gerlis, 2012: 476) معمول است، کتب و ابزار تحقیقاتی به طور جداگانه از مستثنیات دین ثابت خواهند بود. البته ممکن است چنین محکوم‌علیهی در زمینه تخصصش دارای کتب گران‌قیمت قدیمی و یا خطی باشد که بتوانند کل یا قسمت زیادی از بدهی او را پوشش دهند، در این صورت گرچه اطلاق کلمه «کتب» باعث این گمان می‌شود که چنین مواردی از مستثنیات هستند، ولی کلمه «ابزار» به این نتیجه می‌رساند که اگر رونوشت (کپی) آن‌ها بتواند نیاز تحقیقاتی محکوم‌علیه را برآورد اصل آن‌ها قابل توقیف خواهد بود. خصوصاً که آن‌گونه که در کامن‌لا (Nadler 1955: 66) نیز معمول است، اصل بر استثنایی بودن مستثنیات دین و عدم امکان سرایت آن‌ها به موارد مشکوک است.

تصنیفات و تألیفات و ترجمه‌هایی که در لحظه اجرا هنوز به چاپ نرسیده‌اند را (ق.ا.ا.م) بدون رضایت مصنف، مؤلف و مترجم و با فوت او بدون رضایت ورثه‌اش یا قائم‌مقام آنان قابل توقیف نمی‌داند. این مطلب، آن‌گونه که در حقوق سایر کشورها (Herzog and Weser, 1967: 570) هم معمول است، چون به نظر می‌رسد از نظر حقوق مالکیت معنوی امری اصولی است به مستثنیات دین مربوط نمی‌شود، پس علی‌رغم نظر بعضی (مهاجری، ۱۳۸۳: ۲۶۳)، اعم از اینکه مأمور اجرا در مقام اجرای (ق.ا.ا.م)، (ق.ن.ا.م.م) یا (ق.ا.ت.ا.و) باشد لازم‌الارعایه خواهد بود. اگر این موارد به میل و اراده مؤلف بعد از لحظه اجرا هم چاپ شوند قابل توقیف خواهند بود. اگر حق انتشار این موارد به دیگری (ناشر) منتقل شده باشد در صورت محکوم‌علیه بودن ناشر، می‌توان او را مجبور به نشر این موارد کرد.

اصولاً یک‌سوم حقوق و مزایای شخص بدهکار در لحظه اجرا نه‌تنها قابل توقیف اجرایی بلکه علی‌رغم نظری که بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۳؛ مدنی، ۱۳۵۷: ۷۶۳) مطرح نموده‌اند، قابل توقیف تأمینی نیز خواهد بود. در این مورد علی‌رغم آنچه در حقوق سایر کشورها (Herzog and Weser, 1967: 570) معمول است، حدی تعیین نشده است. مثلاً یک‌سوم حقوق و مزایای محکوم‌علیهی ممکن است خیلی بیشتر از کل حقوق محکوم‌علیه دیگری باشد، ولی قانون ایران نیز مانند کامن‌لا (Sinha, 2015: 706) که تا نصف حقوق و مزایا را قابل توقیف می‌داند، به این امر اهمیتی نداده است. شاید این خود نشانه‌ای باشد بر اینکه شغل و میزان

درآمد از ملاک‌های شأن افراد است. البته با توجه به استثنایی بودن مستثنیات دین، معافیت‌های فوق‌گرفته با توجه به کاربرد کلمه «مزایا» به مواردی نظیر عیدی سرایت می‌کند، ولی علی‌رغم نظری که بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۰) مطرح کرده‌اند، نمی‌توان آن‌ها را به موارد مشکوک سرایت داد، پس کل دریافتی محکوم‌علیه مستخدم بابت مواردی نظیر اضافه‌کاری قابل توقیف خواهد بود. اگر در اثر کاهش ارزش پول از سوی دولت، دوسوم یا سه‌چهارم باقیمانده دیگر کفاف هزینه‌های ضروری جاری محکوم‌علیه و افراد تحت تکفلش را ندهد، متأسفانه علی‌رغم نکاتی که در مقاله کشف شده است همچنان یک‌سوم یا یک‌چهارم از حقوق و مزایای او کسر می‌گردد.

در این مورد به نظر می‌رسد برای کسانی که بیش از یک حقوق دارند باید ترتیبی داده می‌شد که حقوق‌های دیگر آن‌ها به‌طور کامل قابل توقیف باشند. درهرحال، فعلاً بدون تردید می‌توان از هر یک از حقوق‌های ایشان یک‌سوم را توقیف کرد. حتی اگر به آن حقوق و مزایا بعد از لحظه اجرا دست یافته باشند. در ضمن قاعداً نباید هیچ قسمت از حقوق شخصی که درآمدش کمتر از حد لازم برای بالاتر رفتن از خط فقر است تأمین یا توقیف شود. گرایش به این نظر در اصلاحیه ۱۳۹۶ (ق.ا.ا.م) ملاحظه می‌شود که آن‌گونه که در کامن‌لا (Saclaw 2014: 2) نیز درباره کمک‌های اجتماعی^۱ و خیرات^۲ معمول است، مقرر می‌دارد مستمری مددجویان کمیته امداد امام خمینی (ره) و سازمان بهزیستی قابل توقیف نیست. در صورت به کمال رسیدن این گرایش، تمام حقوق و مزایای کسانی که دارای حقوق‌های بسیار فراتر از خط فقر هستند، به استثنای آنچه آن‌ها و افراد تحت تکفلشان را به زیر خط فقر می‌برد، قابل توقیف می‌شود.

قانون‌گذار استثنائاً به تعداد فرزندان و همسران شخص بدهکار بی‌تفاوت بوده و با زیاد بودن آن‌ها مستثنیات حقوق و مزایا را افزایش نمی‌دهد. این در حالی است که اصولاً تناسب وسایل و ابزار کار مستثنای محکوم‌علیه خوداشتغال (درواقع درباره میزان درآمد حاصل از آن‌ها)، با تعداد افراد تحت تکفل او باید رعایت شود. درباره حقوق‌بگیران، آن‌گونه که دیگران (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۳) هم نظر داده‌اند مطابق ظاهر قانون مهم آن است که محکوم‌علیه در لحظه اجرا زن یا فرزند داشته باشد و مهم نیست که به آن‌ها نفقه می‌دهد یا خیر. حتی اگر محکوم‌علیه زن داشته ولی فرزند نداشته باشد و زن علیه مرد جهت

1. Public assistance

2. Charity

دریافت نفقه معوقه دادخواست داده باشد، چون در نظر گرفته شدن یک چهارم برای امکان فعلی پرداخت نفقه و به عبارتی برای نفقه آتی بوده بنابراین مطالبه نفقه معوقه یک چهارم گفته شده را به یک سوم بدل نمی کند. در این باره، قانون گذار در مورد تعداد افراد تحت تکفل محدودیتی قائل نشده و اصولاً هر چه تعداد افراد تحت تکفل فرد محکوم علیه در لحظه اجرا بیشتر باشد به کمیت مستثنیات (به جز مسکن) او افزوده می شود.

مشابه حالت فوق را در رأی وحدت رویه شماره ۷۴۴ مورخ ۱۹/ ۱۲/ ۱۳۷۷ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری هم مشاهده می کنیم که در آن اجازه داده نشده که زن بابت طلبی که از مرد داشته کل مسکن او یا حتی آن قسمت از کمیت مسکن را که به خاطر همسر داشتن مرد به آن اضافه می شد را نیز توقیف نماید. جالب اینکه آن گونه که بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۷۴) مطرح کرده اند، عده ای با استدلالی که ناموجه هم به نظر نمی رسد بر آنند که کل حقوق و مزایای زن شوهردار مستخدم بابت بدیهش قابل توقیف است چون او از شوهرش نفقه می گیرد و نیازی به مستثنیات حقوق ندارد. اما اطلاق مقررره مربوطه اجازه این برداشت را نمی دهد.

قانون گذار ظاهراً در (ق.ا.ا.م) به طور تلویحی به این سؤال هم پاسخ داده است که علی رغم آنچه بعضی (حسینی، ۱۳۸۳: ۱۶۹) مطرح کرده اند، به نظر می رسد نمی توان پس انداز بازنشستگی را آن گونه که در کامن لا (Saclaw, 2014: 1; Sinha, 2015: 706) نیز معمول است، در ازای بدهی شخص مستخدم توقیف نمود و تنها باید به کسر از حقوق و مزایای حقوق بگیران، بازنشستگان و مستمری بگیران اکتفا کرد. به عبارت دیگر، نه خود شخص بیمه شده و نه طلبکاران او قاعداً نمی توانند به صندوق بازنشستگی مراجعه کرده پس انداز بازنشستگی را مطالبه کنند. در کامن لا (Greenfield 1975: 881) بیمه عمر هم از مستثنیات دین است. در ضمن حقوق و مزایای وقتی حالت پس انداز پیدا کرد آن گونه که در کامن لا (Walker, 2006: 55) نیز معمول است، از مستثنیات دین نخواهد بود.

در میان موارد مستثنیات دین در (ق.ن.ا.م) چیزی تحت عنوان «نفقه» دیده نمی شود، ولی قانون گذار تاجر ورشکسته را اگر وسیله دیگری برای امرار معاش نداشته باشد محق در مطالبه نفقه برای خود و افراد تحت تکفل خود می داند. این نفقه با مطالبه تاجر ورشکسته، تصمیم گیری عضو ناظر و تأیید دادگاه مقرر می شود. در واقع آن گونه که در کامن لا (Saclaw, 2014: 4) نیز معمول است، برخلاف بدهکاران عادی که وسایل

و ابزار کارشان به عنوان مستثنیات دین توقیف نمی شود و آن‌ها به کار خود ادامه داده و امرارمعاش می کنند، به حکایت مواد مختلف در (ق.ت) وسایل و ابزار کار تاجر ورشکسته نظیر مغازه، انبار، دفاتر تجاری، کالاهای و حتی محتویات صندوق او توقیف می شوند پس لاجرم باید آن گونه که دیگران (کاتبی، ۱۳۷۵: ۳۰۴) هم نظر داده اند برای امرارمعاش او و افراد تحت تکفلش نفقه لحاظ شود؛ خصوصاً آن گونه که دیگران (تهرانی، ۱۳۵۰: ۱۳۸) هم نظر داده اند، در مواردی تاجر، به دلیل احتمال ورشکستگی به تقصیر یا به تقلب یا به دلیل نیاز به اطلاعات او جهت اداره و تصفیه اموال، توقیف می شود و قادر به امرارمعاش نیست. بنابراین نفقه در لحظه اجرا جایگزین قسمتی از مستثنیات دین یعنی وسایل و ابزار کار ورشکسته می شود. در این باره، مطابق رأی شماره ۶۶۴-۶۶۵ مورخ ۱۳۹۲/۰۹/۲۵ هیئت عمومی دیوان عدالت اداری، در مقام اجرای قانون تعزیرات حکومتی نیز اصولاً نمی توان محل کسب یا پیشه محکوم علیه را تعطیل نمود.

این اتفاق اگر ورشکستگی منجر به قرارداد ارفاقی نشود، فقط تا اتمام تصفیه ورشکستگی است. البته طبق پیش بینی (ق.ت) طلبکاران مختارند اعانه ای برای امرارمعاش آتی تاجر در نظر بگیرند. ولی به نظر می رسد مقررات مربوطه (ق.ن.ا.م.م) در این مورد بر مقررات ورشکستگی حاکم می شود و چون تاجر بعد از تصفیه دارایی اش دیگر قرار نیست نفقه دریافت کند باید از معادل حداقل وسایل و ابزار کاری که داشته برای امرارمعاش آتی، مثل هر بدهکار دیگری، برخوردار باشد. پس لحاظ معادلی برای وسایل و ابزار کار او اجباری خواهد بود نه اعانه ای اختیاری.

مستثنیات دین برای مصارف و مطالبات آتی شخص محکوم علیه و افراد واجب النفقه او می باشند و در واقع در جایگاهی بالاتر از حق تقدم ها قرار داشته و نیازهای فعلی و آتی محکوم علیه و افراد واجب النفقه او را بر مطالبات طلبکاران برتری می دهند. در حالی که حق تقدم ها (به تعبیری جز در مورد در نظر گرفتن شش ماه نفقه برای همسر و اولاد صغیر محکوم علیه) اصولاً برای تعیین اولویت در وصول طلب میان خود طلبکاران می باشند. طلبکارانی که در لحظه اجرا طلبکار مسلم بوده اند. اختصاص طبقه دوم به خدمه خانه و محل کار بدهکار، اختصاص طبقه سوم به نفقه همسر و اولاد صغیر او، در نظر گرفته شدن حق تقدم برای وصول قسمتی از مهریه و مقدم دانستن نفقه معوقه همسر شخص مدیون به طور کامل، مصادیق حق تقدم ها در

(ق.ا.ا.م) هستند. در کامن لا (Cotter, 1980: 870) کشاورزان طلبکار بر سایر طلبکاران ترجیح داده شده‌اند.

مستثنیات دین یا حق تقدم‌ها قابل تسری به موارد غیر مصرح یا مشکوک نیستند، ولی از بعضی موارد غفلت می‌شود. برای نمونه در میان اقشار کم‌درآمد مرسوم است که معمولاً از نفقه زن و فرزند و بقیه به مدت طولانی و گاهی در سال‌های متمادی کم گذاشته شده و آپارتمان یا اتومبیلی خریداری می‌گردد، ولی چون معمولاً سند این گونه اموال به نام پدر زده می‌شود در موقع مراجعه طلبکاران یا سایر ورثه بعد از فوت او از این نکته که قسمتی از قیمت آن اموال در واقع نفقه آنان است و آنان به همان اندازه در آن‌ها سهم‌اند غفلت می‌شود.

نتیجه‌گیری

تحلیل تحقیقی فوق نشان داد که توجه به لحظه اجرا اجازه تحلیل بهتر مسائل مربوط به مستثنیات دین را می‌دهد. با توجه به این لحظه و تعیین آن، لاجرم ذهن متوجه استعداد برخورداری محکوم‌علیه از مستثنیات دین، تقسیم مستثنیات دین به ثابت و جاری و نحوه تأثیر این لحظه اعم از اینکه دین اقساطی یا غیر اقساطی باشد، می‌شود. این لحظه برای محکوم‌علیه عادی لحظه صدور اجرائیه و برای محکوم‌علیه ورشکسته لحظه صدور حکم بدوی ورشکستگی است. بعد از لحظه اجرا دارایی ورشکسته بسته به اینکه منشأ طلبکاری طلبکاران قبل یا بعد از ورشکستگی باشد و طلبکاری توسط ورشکسته، مدیر تصفیه، یا طلبکار ایجاد شده باشد طلبشان را قبل یا بعد از ختم تصفیه، قبل از ختم تصفیه قبل از دیگران، یا قسمتی را قبل و قسمتی را بعد از ختم تصفیه وصول می‌کنند.

این لحظه اصولاً درباره محکوم‌علیه متوفی یا محکوم‌علیه حقوقی کاربرد ندارد. در این رابطه، برخورداری از مستثنیات دین مانع از اثبات اعسار از تأدیه محکوم‌به نیست و امکان اثبات اعسار ورشکسته برای رهایی او از توقیف بعد از ورشکستگی مسلم به نظر می‌رسد. ضمن اینکه ورشکسته اعم از حقیقی یا حقوقی، به حکم اعسار از پرداخت هزینه دادرسی هم نیاز پیدا می‌کند. قاعداً بعد از لحظه اجرا محکوم‌علیه نمی‌تواند به استعداد برخورداری از مستثنیات دین به دلخواه و همچنین به مقدار مستثنیات دین ثابت خود بيفزاید، اعم از اینکه طلب یکباره یا به‌طور اقساطی باشد. حق تقدم‌ها در تقسیم دارایی محکوم‌علیه هم در مواردی تابع لحظه اجرا هستند. در این رابطه، مستثنیات دین خود از مقوله حق تقدم‌اند،

ولی هر حق تقدیمی از مقوله مستثنیات دین نیست. حق تقدم اولاد صغیر و زوجه محکوم علیه برای دریافت شش ماه نفقه آتی با مستثنیات دینی که آن‌ها از آن برخوردار می‌شوند تداخل پیدا می‌کند. حق تقدم‌ها قاعدتاً درباره اشخاصی است که در لحظه اجرا از محکوم علیه طلبکار بوده‌اند. به عنوان نکته‌ای بسیار مهم باید توجه داشت که حق تقدم‌های سایر قوانین به قانون مجری درباره محکوم علیه وارد می‌شوند و آن حق تقدم‌ها قاعدتاً به طور عرضی در قبل از طبقه آخر حق تقدم‌ها در قانون مقصد قرار می‌گیرند.

منظور از مستثنیات دین ثابت داشتن یک مسکن ملکی عرفاً در شأن محکوم علیه در حالت اعسار او است. برخلاف هزینه تهیه مستثنیات دین ثابت، هزینه تهیه انشعابات و ملحقات ضروری آن‌ها را باید معاف از توقیف تلقی کرد. سایر اموال غیر منقول و حق‌های پیرامون آن‌ها نظیر حق کسب، پیشه یا تجارت و حق سرقفلی از مستثنیات دین شمرده نمی‌شوند. در این باره یک سوم از منافع املاک (غیر از مسکن) هم به طور ثابت مستثنای از دین تلقی شده است. کل عین ملک مزبور هم با جمع شرایطی از مستثنیات دین ثابت خواهد بود.

در لحظه اجرا خوراک، پوشاک، اثاثیه، ابزار و وسایل کار و مسکن (داشتن مسکن غیرملکی در صورت نداشتن مسکن ملکی) از مستثنیات دین جاری هستند. این گونه مستثنیات بعد از لحظه اجرا هم قابل تهیه یا تکمیل هستند. اگر محکوم به اقساطی باشد لحظه مطالبه هر قسط لحظه اجرا مستثنیات جاری خواهد بود. تا به حال املاکی نظیر مغازه، کارگاه، زمین کشاورزی و باغ از مستثنیات دین محسوب نبوده‌اند، ولی ظاهراً عرف در این باره در حال دگرگونی است. برخلاف مستثنیات دین ثابت، معادل پولی مستثنیات دین جاری هم از مستثنیات دین حساب می‌شود. برای مثال، در ازای توقیف ابزار و وسایل کار ورشکسته به او نفقه داده می‌شود. کتب و ابزار تحقیق برای محکوم علیه شاغل به علم و تحقیق از مستثنیات دین جاری و برای سایر اهل علم و تحقیق از مستثنیات ثابت است.

می‌توان گفت برای محکوم علیه شاغل آزاد مستثنای جاری اصلی از دین ابزار و وسایل کار او برای رفع نیازهای ضروری خود و افراد واجب‌النفقة‌اش است. اما در صورت مستخدم بودن محکوم علیه اصولاً دوسوم کل همه حقوق‌ها و مزایای او مستثنا می‌شود، گرچه این مبلغ برای برآوردن نیازهای او و افراد واجب‌النفقة‌اش خیلی زیاد یا خیلی کم باشد. سه چهارم حقوق و مزایای محکوم علیه متأهل از مستثنیات دین است، حتی اگر محکوم له تنها همسر او و محکوم به نفقه معوقه او باشد. در این باره، پس‌انداز بازنشستگی قابل توقیف نیست.

تردیدی نیست که مستثنیات دین از مقوله حق تقدم اند، گرچه هر حق تقدمی از مستثنیات دین به شمار نمی آید. در رعایت حق تقدم ها توجه به جایگاه همسران متعدد محکوم علیه، همچنین توجه به نحوه انتقال حق تقدم های سایر قوانین به حق تقدم های قانون مورد اجرا از اهمیت ویژه برخوردارند. با تحولات اخیر در (ق.ن.ا.م.م) محکوم علیه اگر بعد از لحظه اجرا خود را به قصد افزودن بر مستثنیات دین بدهکار کند موارد حاصل از آن بدهکاری از مستثنیات دین شمرده نخواهند شد. خریدهای قبل از آن لحظه ظاهراً مشمول این محدودیت نخواهند بود.

به نظر می رسد قانون گذار باید «اصل برخوردار بودن غیر عادلانه» را به نحو شرح داده شده در متن در مقررات مربوط به مستثنیات دین در نظر گرفته و باعث رعایت تناسب برخورداري محکوم علیه و محکوم له گردد. تحقیق تحلیلی فوق نشان می دهد که قانون گذاری در مورد مستثنیات دین و به تبع آن در مورد حق تقدم و اعسار از تأدیه محکوم به در مراحل ابتدایی است و هنوز فاصله زیادی تا تکامل آن مقررات وجود دارد. برای مثال تناسبی میان مستثنیات دین افراد دارای شغل آزاد و افراد حقوق بگیر نیست، چون در مقام مقایسه آن قسمت از درآمد قابل برداشت محکوم علیه خوداشتغال که برای مستثنیات دین جاری او لازم نباشد قابل توقیف است، درحالی که لزوماً چنین تناسبی میان مقدار مستثنای حقوق و مزایای حقوق بگیران و نیاز آنها به مستثنیات دین جاری وجود ندارد.

نوعی رفتار کج دار و مریز در مقررات مربوط به مستثنیات دین، حق تقدم ها و اعسار از تأدیه محکوم به قابل مشاهده است که به نظر هم بدیهی و لازم می آید. بها دادن زیادی به این موارد در نهایت به ضرر طلبکاران تمام شده و مانع از سرمایه گذاری می شود، درحالی که کم بها دادن به این موارد جامعه را در خطر طبقاتی شدن شدید و انحطاط قرار می دهد.

مقایسه حقوق ایران با کامن لا نشان می دهد که اشتراکات بسیاری میان آن دو وجود دارد، گرچه به طور تحلیلی لحظه در نظر گرفته شدن مستثنیات دین، استعداد برخورداري از مستثنیات دین، مستثنیات دین ثابت و مستثنیات دین جاری در کامن لا نیز مورد توجه قرار نگرفته اند. مواردی در کامن لا از مستثنیات دین است که در ایران این گونه نیست: نظیر قبر خریداری شده از سوی بدهکار برای خود، مبالغ گرفته شده از آسیب زننده جان در مقابل آسیب دیدن، نشان ها و یادگاری ها و حبه، دستمزد مأموران پلیس و آتش نشانی و بیمه عمر. راهکارهایی هم در این باره در کامن لا وجود دارند که در ایران وجود ندارند: نظیر تعیین محدوده قیمت مسکن مستثنا از دین، نیاز به درخواست محکوم علیه در مهلت معین جهت در نظر گرفته شدن مستثنیات دین، وابسته شدن فروش مسکن، اثاثیه، ابزار و وسایل کار زائد

بر مستثنیات دین به اراده محکوم علیه و در نظر گرفته شدن مستثنیات دین حتی بعد از فوت محکوم علیه. در ایران هم بعضی موارد از مستثنیات دین می باشند که در کامن لا این گونه نیست: نظیر قیمت کفن میت و کتب و ابزار تحقیقاتی به طور جداگانه.

فهرست منابع

- ابوعطا، محمد (۱۳۸۹). «حق ممتاز دریایی؛ طلب یا وثیقه طلب.»، **فصلنامه حقوق**، دوره ۴، شماره ۳.
- اسکینی، ربیعا (۱۳۷۵). **ورشکستگی و تصفیه امور ورشکسته**، تهران: سمت.
- انوریپور، محسن (۱۳۵۳). **ورشکستگی در حقوق ایران**، تهران: نشر بابک.
- آل‌شیخ، محمد (۱۳۸۴). «حقوق و تعهدات بیمه‌گذار.»، **فصلنامه صنعت بیمه**، دوره ۲۰، شماره ۳.
- تهرانی، حسن ستوده (۱۳۵۰). **حقوق تجارت**، جلد ۴. تهران: انتشارات دهخدا.
- حسنی، حسن (۱۳۸۰). **حقوق تجارت**، تهران: میزان.
- حسینی، محمدرضا (۱۳۸۳). **قانون اجرای احکام مدنی در رویه قضایی**، تهران: نگاه بینه.
- راستین، منصور (۱۳۵۱). **حقوق بازرگانی**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- روشن، محمد و حسن محمدی (۱۳۹۲). «تأثیر ورشکستگی و اعسار زوج بر مطالبات زوجه»، **فصلنامه خانواده‌پژوهی**، دوره ۹، شماره ۳۳.
- ساعتچی، علی و فاطمه منتظر ابدی (۱۴۰۲). «مطالعه تطبیقی وضعیت حقوقی قراردادهای تاجر ورشکسته بعد از صدور حکم ورشکستگی»، **پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب**، دوره ۱۰، شماره ۴.
- شمس، عبدالله (۱۳۸۵). **آیین دادرسی مدنی**، جلد ۳. تهران: انتشارات دراک.
- صدرزاده افشار، محسن (۱۳۷۹). **آیین دادرسی مدنی و بازرگانی**، تهران: ماجد.
- صفیان، سعید (۱۳۸۷). «بحثی پیرامون حق تقدم دولت در وصول مطالبات مالیاتی»، **مجله تخصصی الهیات و حقوق**، شماره ۲۸.
- صقری، محمد (۱۳۷۶). **حقوق بازرگانی، ورشکستگی، نظری و عملی**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- عرفانی، محمود (۱۳۶۶). **حقوق تجارت**، جلد ۳. تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.
- کاتبی، حسینقلی (۱۳۷۵). **حقوق تجارت**، تهران: گنج دانش.
- کریمی، عباس (۱۳۸۶). **آیین دادرسی مدنی**، تهران: مجمع علمی و فرهنگی مجد.
- محسنی، حسن (۱۳۹۱). «اجرای مؤثر رأی مدنی (مفهوم، راهکارها و موانع)»، **فصلنامه حقوق**، دوره ۴۲، شماره ۴.
- محمدزاده، مسلم (۱۳۹۴). «تن آدمی شریف است به جان آدمیت؟! پرتوهای از کرامت انسانی در حقوق خصوصی»، **فصلنامه مطالعات حقوق خصوصی**، دوره ۴۵، شماره ۲.
- مدنی، جلال‌الدین (۱۳۵۷). **آیین دادرسی مدنی**، جلد ۲. تهران: انتشارات دانشگاه ملی ایران.
- مدنی، جلال‌الدین (۱۳۶۹). **آیین دادرسی مدنی - اجرای احکام**، تهران: گنج دانش.

مهاجری، علی (۱۳۸۰). شرح قانون آیین دادرسی مدنی دادگاههای عمومی و انقلاب، جلد ۱ و ۳. تهران: گنج دانش.

مهاجری، علی (۱۳۸۳). شرح جامع قانون اجرای احکام مدنی، جلد ۱ و ۲، تهران: انتشارات فکرسازان.

References

- Brown, J. J. (2022). *Judgment enforcement*. Wolters Kluwer.
- Cotter, M. P. (1980). The failure of the Virginia exemption plan. *William & Mary Law Review*, 21(3), 851–880.
- Council of Europe. (1998). *The execution of court decisions in civil cases*. Council of Europe Publishing.
- Greenfield, M. M. (1975). A constitutional limitation on the enforcement of judgments: Due process and exemptions. *Washington University Law Review*, (4), 877–932.
- Herzog, P. E., & Weser, M. (1967). *Civil procedure in France*. Martinus Nijhoff.
- Hoffman, D., Phillipson, G., & Young, A. L. (2011). Introduction. In D. Hoffman (Ed.), *The impact of the UK Human Rights Act on private law* (pp. 1–16). Cambridge University Press.
- Laughlin, P., & Gerlis, S. (2012). *Civil procedure*. Cavendish Publishing.
- Levine, D. I., & Shapell, R. J. (2012). *Quick review of California civil procedure*. West.
- Manghutay, A. G. (2007). Scrutinizing the legal aspects of polygamy in Iran. *LawAsia Journal*, 239–249.
- Nadler, M. J. (1955). Exemptions. *Ohio State Law Journal*, 16, 63–80.
- O'Neill, C. (2021). *Everybody's guide to small claims court in California*. Bang Printing.
- Saclaw. (2014). *Exemptions from the enforcement of judgments*. Sacramento County Public Law Library.
- Sinha, S. (2015). *Code of civil procedure of California: U.S. law series*. AudioBook Publishing.
- Walker, J. C. (2006). Wyoming's statutory exemption on wage garnishment: Should it include deposited wages? *Wyoming Law Review*, 6(1), 52–86.

In Persian

- Abu Ata, M. (2010). Maritime lien: A claim or security for a claim? *Journal of Law*, 4(3). [In Persian]
- Eskini, R. (1996). *Bankruptcy and the administration of bankrupt estates*. Tehran: SAMT Publications. [In Persian]
- Anvaripour, M. (1974). *Bankruptcy in Iranian law*. Tehran: Babak Publications. [In Persian]
- Al-Sheikh, M. (2005). Rights and obligations of the insured. *Insurance Industry Quarterly*, 20(3). [In Persian]
- Sotoudeh Tehrani, H. (1971). *Commercial law* (Vol. 4). Tehran: Dehkhoda Publications. [In Persian]
- Hasani, H. (2001). *Commercial law*. Tehran: Mizan Publications. [In Persian]
- Hosseini, M. R. (2004). *The Civil Judgment Enforcement Act in judicial practice*. Tehran: Negah Bineh Publications. [In Persian]
- Rastin, M. (1972). *Commercial law*. Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]
- Roshan, M., & Mohammadi, H. (2013). The effect of bankruptcy and insolvency of the husband on the wife's financial claims. *Family Research Quarterly*, 9(33). [In Persian]
- Saatchi, A., & Montazer Abadi, F. (2024). A comparative study of the legal status of contracts concluded by a bankrupt merchant after the bankruptcy judgment. *Comparative Research on Islamic and Western Law*, 10(4). [In Persian]

- Shams, A. (2006). *Civil procedure* (Vol. 3). Tehran: Darrak Publications. [In Persian]
- Sadrzadeh Afshar, M. (2000). *Civil and commercial procedure*. Tehran: Majed Publications. [In Persian]
- Safian, S. (2008). A discussion of the government's priority right in the collection of tax claims. *Specialized Journal of Theology and Law*, (28). [In Persian]
- Soghari, M. (1997). *Commercial law: Bankruptcy, theoretical and practical*. Tehran: Enteshar Joint Stock Company. [In Persian]
- Erfani, M. (1987). *Commercial law* (Vol. 3). Tehran: Academic Jihad Publications. [In Persian]
- Katebi, H. (1996). *Commercial law*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [In Persian]
- Karimi, A. (2007). *Civil procedure*. Tehran: Majd Scientific and Cultural Association. [In Persian]
- Mohseni, H. (2012). Effective enforcement of civil judgments: Concept, mechanisms, and obstacles. *Journal of Law*, 42(4). [In Persian]
- Mohammadzadeh, M. (2015). Is the human being ennobled by humanity? Reflections on human dignity in private law. *Journal of Private Law Studies*, 45(2). [In Persian]
- Madani, J. (1978). *Civil procedure* (Vol. 2). Tehran: National University of Iran Press. [In Persian]
- Madani, J. (1990). *Civil procedure: Enforcement of judgments*. Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [In Persian]
- Mohajeri, A. (2001). *Commentary on the Civil Procedure Code of the General and Revolutionary Courts* (Vols. 1 & 3). Tehran: Ganj-e Danesh Publications. [In Persian]
- Mohajeri, A. (2004). *Comprehensive commentary on the Civil Judgment Enforcement Act* (Vols. 1 & 2). Tehran: Fekrsazan Publications. [In Persian]